INDIVIDAS, TAUTA, VALSTYBĖ

Bronislovas Kuzmickas

Tai, kad individas, tauta ir valstybė yra susiję daugybe tarpusavio priklausomybių, manau, nereikia aiškinti. Iš karto tenka pastebėti, jog šių subjektų tarpusavio sąsajos nėra tiesioginės, bet lemiamos kultūrinių, politinių, ekonominių ir dar kitokių veiksnių, suteikiančių toms priklausomybėms savo žymę. Kaip nekeliantį abejonių dalyką reikia priimti ir tai, kad šie subjektai turi istorinį matmenį, taigi nėra stabilūs, bet be paliovos keičiasi, kai ką praranda ir įgyja naujo, patiria pakilimus ir nuosmukius, tačiau išlieka vis tie patys, nors kartais ir neišlieka.

Savaime suprantama, jog turima galvoje ne kas kita, o lietuvis kaip individas, lietuviai kaip tauta, Lietuva kaip nepriklausoma valstybė. Istorinis matmuo – tai beveik dvidešimt Nepriklausomybės metų, apie juos bus kalbama, kai ką prisimenant iš artimesnės praeities, o ta praeitis – tai sovietinės okupacijos penkiasdešimtmetis. Pamiršus šį laikotarpį ir to meto žmonių patirtį, gali būti sunkiai suprantami kai kurie mūsų dabartinės visuomenės reiškiniai. Straipsnio objektas – aptariamo laikotarpio būsenų ir pokyčių apžvalga ne tik aprašomuoju, bet ir vertinamuoju požiūriu, o vertinimams, kaip žinoma, reikalingi atskaitos taškai bei kriterijai, jų bus ieškoma prieškario Lietuvos Respublikos tikrovėje.

Apie situaciją

Straipsnio pavadinime minimos sąvokos yra daugiaprasmės, todėl apie kiekvieną reikia tarti po keletą žodžių atskirai. Individai išnyra prieš mus įvairiausiais pavidalais. Tie, su kuriais bene dažniausiai susitinkame, gali būti įvardijami kaip „žmonės sau“, kuriems rūpi vien jų pačių reikalai. Rečiau su-

tinkame žmonių, suvokiančių save kaip bendruomenės, tautos narius, kaip piliečius, kuriems rūpi, kuriuos džiugina ar liūdina visos visuomenės būklė, bendrieji valstybės reikalai. Dar retesni individai, kurie savo asmeninės gerovės poreikius derina su ištikimybe bendrosioms vertybėms, o kritiniais tautai momentais ryžtasi pirmumą teikti pastarosioms.

Savaime suprantama, jog šie apibūdinimai yra sąlyginiai, jie nėra vienas kitam priešprieša, nors būna ir taip, tipologija galima ir įvairiais kitais požiūriais. Čia svarbu pabrėžti, jog žmonių tarpusavio bendravimo pobūdis, šeimos būklė, santykiai tarp tėvų ir vaikų, pilietiškumas ir daug kitų svarbių dalykų labai priklauso nuo to, koks individo tipas tautoje vyrauja.

Sovietinis okupacinis režimas primetė mūsų tautai tokias gyvenimo sąlygas, kurios individą žlugdė: buvo sunaikintas bet koks individualus verslas, suvaržytos raiškos viešojoje erdvėje galimybės, laisva politinė veikla tapo iš viso neįmanoma, sukurta visuotinio įtarinėjimo, sekimo, skundimo aplinka. Tai formavo uždarą, apie asmeninį saugumą ir išlikimą tegalvojantį individą, negalintį, o ilgainiui jau nebemokantį ir nenorintį rodyti iniciatyvos, savarankiškai reikštis viešajame gyvenime. Žmonės buvo socialiai sulyginti, padaryti ekonomiškai priklausomi nuo valdžios, o tai taip pat reiškė ir politinį, iš dalies ir dvasinį pavergimą. To laikotarpio patirtis paliko gilius pėdsakus mūsų tautiečių sąmonėje, kurių neigiami padariniai jaučiami iki šiol.

Tauta tam tikromis istorinėmis aplinkybėmis gali būti verčiama, o kartais gali ir virsti tik „tautybe“, „etnosu“, tai yra tik išoriniais požymiais išsiskiriančia individų mase, nesuvokiančia ir neapmąstančia savo tapatumo, nežinančia savo praeities, negalvojančia apie savo vietą ir vaidmenį istorijoje. Okupacijos metais toks likimas ir buvo rengiamas mūsų tautai, siekiant ją paversti tik „darbo liaudimi“ ir „įrašyti“ į imperinės valstybės istoriją.

Atgimimo banga, atvedusi į Nepriklausomybės atkūrimą, įrodė, kad lietuvių tauta, atėjus tinkamam laikui, gebėjo susitelkti lemtingiems veiksmams, pasireikšti kaip valingas istorinis subjektas, politinės ir kultūrinės veiklos būdais įprasminantis savo tautinį tapatumą, savo vietą žmonijos visumoje.

Lietuva kaip valstybė buvo okupuota ir aneksuota, išbraukta iš suverenių valstybių žemėlapio, valdoma iš Maskvos ir administruojama iš ten skiriamų statytinių. Buvo naikinami medžiaginiai ir dvasiniai Lietuvos valstybingumo atributai, neigiama pati nepriklausomybės idėja, lietuviai paversti valstybės okupantės piliečiais. Pirmosios ir antrosios sovietinės okupacijos metais buvo planingai naikinami sąmoningiausi ir veikliausi nepriklausomybės savimonės reiškėjai. Istorikas Arvydas Anušauskas, apibendrindamas gausius faktinius

duomenis, daro išvadą: „(...) sovietinis komunistinis Lietuvos gyventojų naikinimas pirmiausia buvo nukreiptas prieš lietuvių tautą kaip vienintelę valstybingumo idėjos puoselėtoją.“ [671]

Nepriklausomybės atkūrimas buvo esminis posūkis individo ir valstybės santykio požiūriu – lietuvis, Lietuvos gyventojas nustojo buvęs valstybės okupantės pavaldinys ir vėl tapo savo valstybės piliečiu. Kaip ir 1918 metais, atsikūrė visavertis lietuviškasis tautiškumas, vienijantis etninį kultūrinį (tautinį) ir valstybinį pradus. Piliečiais galėjo tapti ir tie, kurie to netroško, buvo abejingi Nepriklausomybei ar net jos priešai, besiilgintys žlugusio režimo.

Piliečių laukė nelengvi ir, svarbiausia, neįprasti „iššūkiai“ – pratintis gyventi laisvėje, jaustis savo valstybės piliečiais, mokytis politinio gyvenimo, atpažinti ir šalinti iš savo mąstysenos nelaisvės metų stereotipus ir įpročius. Ne kiekvienam tai pavyko, ne visi sugebėjo rasti savo vietą naujojoje tikrovėje. Tai tenka priimti kaip esamybę ir suprasti, atsižvelgiant į pokyčių ir aplinkybių sudėtingumą.

Komunistinės sistemos žlugimas, prasidėjęs Sovietų Sąjungos griūtimi, kurią spartinantis veiksnys buvo ir Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas, atnešė išsilaisvinimą. Bet kartu tai buvo lūžis, sukėlęs ištisą grandinę didelių pokyčių, apėmusių visas gyvenimo sritis, pakeitęs Vidurio ir Rytų Europos šalių politinį žemėlapį ir pranokęs Vakarų politologų prognozes. Lietuvai, kaip ir kitoms komunizmą nusimetusioms šalims, skleidėsi neturinti analogų istorijoje „grįžimo į kapitalizmą“ perspektyva, juo labiau kad tai buvo, stambesniu mastu žvelgiant, „iš viršaus“ diegiamas „grįžimas“. „Po 1989 metų Europa tapo atvira naujiems apibrėžimams“[672], – teigė garsus anglų kultūros istorikas Gerardas Delanty.

Atvira naujiems apibrėžimams tapo, o kai kuriais požiūriais iki šiol tebėra ir Lietuva – kaip valstybė, kaip tauta ir kaip individualūs piliečiai, – nors turime tūkstantmetės istorijos paveldą. Apibrėžimų, tiksliau pasakius, apsibrėžimų ir apsisprendimų pobūdis, kurį laiką įvardijamas „postkomunizmo“, „pokomunistinių transformacijų“ ir kitokiais „post“ terminais, iki šiol nėra labai aiškus, juo labiau pakankamas, nes vienpusiškai pabrėžia ryšį su praeitimi, nuo kurios, šiaip ar taip, negrįžtamai tolstama. Labiau tiktų „atgimstančių“ arba „naujųjų demokratijų“ terminai, parodantys, kuria linkme keičiasi

---

[671] Anušauskas, A. *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*. Vilnius: Mintis, 1996, p. 404.

[672] Delanty, G. *Europos išradimas. Idėja. Tapatumas. Realybė*. Vilnius: ALK, 1995, p. 192.

išsivadavusios šalys, kokia jų ateities perspektyva, jeigu nekreipsime dėmesio į tai, kad ne visos pokomunistinės šalys pasuko demokratijos linkme.

Manau, kad nėra išsisėmęs „pereinamojo laikotarpio" terminas. Mūsų šaliai politiškai įžengus į „posovietinį laikotarpį", nepriklausomas gyvenimas faktiškai prasidėjo toje socialinėje terpėje, kurią suformavo sovietinės okupacijos dešimtmečiai. Tad tas laiko tarpas iki šių dienų gali būti apibūdinamas kaip vienu ar kitu požiūriu pereinamasis etapas. Taip yra ne tik Lietuvoje – visose nusimetusiose komunistinę valdžią šalyse paskutiniai du dešimtmečiai yra pokyčių, savotiškas „bandymų ir klaidų" laikotarpis, taigi nuolatinė pereinamoji būsena.

Perėjimas yra daugiaplanis ir nevienalaikis, nevienodai gilus ir spartus įvairiose srityse, nevienodai kūrybiškas, reikalaujantis išmanymo ir kryptingų pastangų. Perėjimo sudėtingumą padidina ir „prarasto laiko" efektas, atsiradęs dėl to, kad komunistinio valdymo metais daugelyje sričių buvo ilgam sutrikdyta normali visuomenės raida.

Galima nurodyti svarbesnes „nuo ko – prie ko" perėjimo pozicijas: nuo okupacijos – prie nepriklausomybės; nuo totalitaristinės diktatūros – prie demokratinės pilietinės santvarkos; nuo planinės – prie laisvos rinkos ekonomikos; nuo uždaros – prie atviros visuomenės; nuo prievartinės lygiavos – prie socialiai kontrastingos visuomenės; nuo Rytų – prie Vakarų politinio kultūrinio arealo. Būtų galima išskirti ir daugiau „nuo ko – prie ko".[673]

Perėjimo pozicijos yra prieštaringais ryšiais viena su kita susijusios ir kinta skirtingais tempais: „(...) skiriamasis pokomunistinės revoliucijos požymis – lėtai kintantys ekonomikos, demografijos ir technologijos posistemiai esant itin sparčiam politinio ir kultūrinio audinio kismui..."[674]

Nelengva aiškiai pasakyti, kurioje srityje pereinamasis laikotarpis jau baigtas, atsižvelgiant į tai, kad pokyčių padariniai nevienodai atsispindi pavienių žmonių gyvenime, o objektyvi jų reikšmė kartais paaiškėja ir yra suvokiama gerokai vėliau. Ne kiekvienam individui buvo lengva susivokti gan painioje, ne vienu atžvilgiu prieštaringoje situacijoje, nusistatyti pozityvų santykį su atsiveriančiomis galimybėmis. Juoba kad į demokratijos laikotarpį įžengėme kaip atomizuota visuomenė, susidedanti iš pilietiškai pasyvių individų, sunkiai gebančių suprasti bendruosius reikalus. Žmonės, palankiai priimantys

---

[673] Kuzmickas, B. *Tautos tapatumo savimonė. Lietuvių savimonės bruožai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2007, p. 128.

[674] *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990/1998*. Vilnius: Garnelis, 2000, p. 11.

vienas permainas, sunkiai priima kitas, todėl neįmanoma išvengti nesuderinamumų ir dėl to kylančių įtampų. Daug žmonių sveikina Nepriklausomybę ir džiaugiasi atgautąja laisve, tačiau sunkiai pritampa prie negailestingų rinkos ekonomikos sąlygų, konkurencijos, nedarbo grėsmės. Daliai žmonių nesiseka išbristi iš socialinės atskirties, kurios mastą didina dabartinė pasaulinė ekonominė krizė. Ši aplinkybė Lietuvos piliečius stumia į daugmaž tokią pačią padėtį, kurioje dabar atsiduria daugelio šalių gyventojai.

Apie individus

Apibūdinti šiandienį Lietuvos pilietį kaip individą nėra lengva, nes būtina atsižvelgti į daug veiksnių ir nėra paprasta nuspręsti, kurie laikytini svarbiausiais. Pasirenkame socialiniuose moksluose plačiai taikomą gyvenimo nuostatų dvipoliško išsidėstymo sklaidos principą.

Jeigu pradedame nuo idėjinių ir medžiaginių motyvų santykio žmonių gyvenime aptarimo, turime pripažinti kaip akivaizdų dalyką, jog daugumos gyvenimo orientacijose vyrauja pastarieji. Idėjiniai motyvai – tai moralinės, politinės, patriotinės paskatos, itin veiksmingos prasidėjus Atgimimui ir kilus Sąjūdžiui, pasiekusios apogėjų 1991 m. sausio 13-ąją bei kitomis dienomis, pamažu silpo, tolstant išorės pavojams ir nusistovint šalies vidaus gyvenimui.

Ekonominio pobūdžio sunkumai, kaip neišvengiamas esminių socialinių permainų padarinys, savaime didino medžiaginių motyvų svarbą žmonių gyvenime. Tam turėjo reikšmės ir kitos aplinkybės, taip pat ir sovietinės patirties pėdsakai žmonių sąmonėje. „Daiktų kultas“, kurį daugelio sąmonėje suformavo sovietiniam gyvenimo būdui būdingas nuolatinis prekių trūkumas, neišnyko atėjus „prekių pertekliaus“ laikotarpiui, greičiau net suvešėjo, įgavo naujų bruožų. Tauta įžengė į kapitalizmui būdingą vartotojiškos visuomenės stadiją, kurioje reklama, žiniasklaida ir kitos viešojo poveikio formos propaguoja kuo didesnį, neabejotinai perteklinį vartojimą kaip vos ne vienintelį prasmingą gyvenimo būdą. Medžiaginės gerovės ir vartojimo siekis, nesiskaitant su išteklių gavimo būdais, nepaisant teisės ir moralės normų, tapo būdingas ne tik oligarchams, prekybos ir pramogų centrų savininkams, bet ir daugumai jų lankytojų. Sėkmė, efektyvumas, konkurencija, pinigai – svarbiausios šios visuomenės vertybės, o idealiesiems gyvenimą įprasminantiems motyvams viešojoje erdvėje neatsiranda vietos.

Psichologijoje, etikoje yra gerai žinomos tokios žmogaus gyvenimo visumą apibūdinančios sąvokos kaip asmenybės savęs aktualizavimas ir realizavimas. Savęs realizavimo pobūdis priklauso nuo to, ko žmogus labiausia geidžia ir siekia, kaip tikslų skatinamas išugdo ir išskleidžia savo individualiąsias duotybes. Plačiai žinomas amerikiečių humanistinės pakraipos psichologas ir filosofas Abrahamas Maslow'as rašo: „(...) savęs aktualizavimas yra ne vien mąstymo aktai, tai veikiau visos žmogaus asmenybės realizavimas, apimantis ne tik jo intelektualinių, bet ir emocinių bei instinktinių galių aktyvią raišką".[675]

Savęs realizavimas reikalauja iš individo kryptingo valios bei kitų dvasinių galių sutelktumo, kita vertus, neabejotinai ir tinkamų objektyvių sąlygų. Galima skirti vidinę (subjektyvią) ir išorinę savęs realizavimo puses, matomomis ir nematomomis gijomis susijusias tarpusavyje. Į ką ir kaip krypsta išorinis asmenybės savęs realizavimas, iš esmės priklauso nuo jos vidinio savirealizavimo turinio. Politinis ir kultūrinis atvirumas, atėjęs kartu su išsilaisvinimu, sudarė plačias objektyvias galimybes individams savirealizuotis. Tačiau daugelis mūsų tautiečių kaip tik stokoja tokių subjektyvių savybių, kurios leistų ir padėtų išugdyti įgimtas individualiąsias duotybes.

Remiantis humanistinės filosofijos autorių mintimis, galima kalbėti apie kūrybišką ir produktyvią, kaip, beje, ir apie priešingą – nekūrybišką, neproduktyvią, ne kartą virstančią destruktyvia, savęs realizavimo orientacijas. Kas lemia, kad veiksmai ir poelgiai, pradedant kasdieniais darbais ir baigiant laisvalaikiu, būtų produktyvūs? „Produktyvumo pagrindas yra kūrybiška žmogaus orientacija į pasaulį ir į save patį ir, svarbiausia, duodanti realių rezultatų, objektyviai įtvirtinanti savo asmenybę pasaulyje"[676], – rašė Leonarda Jekentaitė, sklaidydama Ėricho Frommo humanistinės psichoanalizės teoriją.

Bet, kaip jau minėta, įvairūs individų veiksmai, kaip ir bendroji jų gyvenimo orientacija, gali pasižymėti agresyvumu, su atvirais ir užslėptais destruktyvumo polinkiais. Šitokie elgesio bruožai mūsų tautoje labai ryškūs, apie tai liudija daug kas – vairuotojų nekorektiškumas, virstantis „karais keliuose", smurtas šeimose, agresyvumas ir patyčios mokyklų aplinkoje, nusikalstamumas, pagaliau savigriova tiesiogine prasme – girtavimas, narkotikų vartojimas, savižudybės.

Nelengva būtų pasakyti, kur yra bendrosios šitokių negerovių priežastys, vis dėlto galima neabejotinai teigti, jog daugeliu atvejų išorinė individo elgesio

---

[675] Maslow, A. H. *Motyvacija ir asmenybė*. Vilnius: Apostrofa, 2006, p. 314.
[676] Jekentaitė, L. *Froidizmas ir humanistinė psichoanalizė*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 100.

nedarna plaukia iš jo vidaus nedarnos, dvasinė disharmonija virsta negebėjimu harmoningai santykiauti su aplinkiniu pasauliu. Destruktyvumo impulsus gali sukelti ir individo vartotojiška nuostata, nepatenkintas medžiaginės gerovės troškulys, jeigu nėra išugdytas ir sukultūrintas vidujinis pasaulis.

Apibendrinant galima teigti, kad šiuolaikinis vidutinis lietuvis yra individas, kuris savo gyvenime vadovaujasi daugiau medžiaginiais negu idėjiniais motyvais, yra patyręs vienokio ar kitokio destruktyvaus elgesio, ir pats kai kuriose situacijose gali „nutrūkti".

Apie tautos būklę

Aptartieji individo bruožai daug ką pasako ir apie tautos būklę. Neieškant išsamesnių apibrėžimų, tautą galima apibūdinti kaip gausią bendruomenę, kurios narius, be kitų dalykų, vienija bendros vertybės, jų pagrindu kuriami įstatymai, nustatomos teisinės, moralinės ir kitos žmonių santykius reguliuojančios normos. Tauta vargu ar gali būti laikoma visaverte, jeigu ji stokoja bendrųjų vertybių ir sampratų, kurios individams teikia gyvenimo prasmės įvaizdžius, net ir per didelius atstumus juos jungia ir vienija bendram veiksmui. Faktiškosios duotybės tėra tik viena tautiškumo kaip visumos pusė – objektyvusis jo pagrindas. Visaverčiam tautiškumui nepakanka bendrumo, susidarančio medžiaginių poreikių pagrindu, būtina dar vienybė idealiųjų principų lygmeniu.

Sovietinės okupacijos metais buvo sutraukyti ir suardyti prieškario nepriklausomoje Lietuvoje nusistovėję bendruomeniniai ir tarpasmeniniai ryšiai, sutrikdyti individų tarpusavio bendravimo įpročiai. Oficialiai propaguotas kolektyvizmas, pabrėžęs kolektyvo pirmumą asmens atžvilgiu, nebuvo tolygus natūraliai susiklostančiam bendruomeniškumui, o tik „iš aukščiau" proteguojamas individų kontrolės ir slopinimo būdas. Kartu buvo neigiamos ir net draudžiamos tos moralinės, religinės, kultūrinės vertybės, į kurias buvo orientuotas prieškario nepriklausomybės metais puoselėtas tautiškumas, ypač tautinės vienybės idėja, valstybingumo tradicija, lietuvio kaip savos valstybės piliečio sąmonė.

Tiesa, tuometis politinis ir ideologinis spaudimas neįstengė nuslopinti savarankiškos žmonių mąstysenos ir tautinės savimonės. Šios dvasinio gyvastingumo apraiškos buvo puoselėjamos šeimose, nedidelėse inteligentų grupelėse, religinėse bendruomenėse, pogrindžio leidiniuose – savotiškose tikrųjų

vertybių suvokimo oazėse, kurių dvasia plačiomis bangomis išsklido prasidėjus Atgimimui ir kilus Sąjūdžiui. Vis dėlto tai buvo per silpna atsvara totalitariniam spaudimui, tauta kaip visuomenė buvo suskaldyta, atomizuota ir nupilietinta. Tokia ji ir įžengė į laisvės ir demokratijos laikotarpį.

Nepriklausomoje Lietuvoje pamatinės demokratijos institucijos susikūrė nesunkiai ir procedūriškai veikia be priekaištų, tačiau didžiumos žmonių sąmonė demokratiškėja ir pilietiškėja daug lėčiau. Visuomenės politinis gyvenimas susiklostė pagal partiškumo principą – dešinumo, centriškumo, kairumo skalę, tačiau partijos iki šiol stokoja ideologinio ir programinio apibrėžtumo, yra neaišku, kokiems piliečių sluoksniams ta ar kita politinė jėga atstovauja, kokius jų interesus gina. Tai pasakytina pirmiausia apie populistines, rinkimų išvakarėse kuriamas partijas, kurios netrunka pasirodyti tesą tik trumpalaikiai interesų grupių bei jų lyderių ambicijų inspiruojami dariniai. Per visus Nepriklausomybės metus partijos gana vangiai ir paviršutiniškai telkė žmones politinei pilietinei veiklai, žmones nuvilia menkas rinkiminių pažadų ir realių darbų partijoms atsidūrus valdžioje atitikimas. Tai daugelį žmonių atgraso apskritai nuo politinės savo pilietinių aspiracijų raiškos, kelia politinę apatiją, nenorą dalyvauti rinkimuose. Galima teigti, kad per visą Nepriklausomybės laikotarpį partijų veikla netapo veiksmingu ir pasitikėjimą keliančiu piliečių interesų reiškimo būdu.

Objektyvumo dėlei reikia pastebėti, jog tokia padėtis anaiptol nėra koks išskirtinis Lietuvos politinio gyvenimo bruožas. Pasitikėjimo politinėmis partijomis smukimo tendencija akivaizdi ir kitose „senosios“ ir „naujosios“ Europos šalyse. Tačiau pirmosiose šalyse kaip efektyvus piliečių interesų reiškimo būdas, šiek tiek kompensuojantis smukusį partijų autoritetą, veikia platus visuomeninių organizacijų tinklas. To negalima pasakyti apie vadinamąsias pokomunistines šalis, neišskiriant ir Lietuvos. Mūsų šalyje piliečių dalyvavimas visuomeninėje veikloje yra gana žemas, žmonės nelinkę organizuotis, į visuomenines iniciatyvas žiūrima įtariai, todėl bendruomenės steigiasi lėtai, nors vis dėlto jų gausėja. Nelengvai klostosi ir esamų organizacijų santykiai su visuomeninėmis institucijomis.

Stokodami bendruomeninių jungčių, dauguma piliečių savo mąstysena ir elgsena nedaug teperžengia vien asmenine gerove besirūpinančio individo lygmens, užsisklendimą savyje dar stiprina ta aplinkybė, kad sovietinio laikotarpio patirtis buvo nuslopinusi veiklumo ir iniciatyvumo gebėjimus. Be to, žmonių sąmonėje paliko pėdsakus sovietinis idėjinių motyvų ir vertybių perkainojimas, kai jas įvardijančioms sąvokoms buvo suteikiamas neatitinkantis

ar net jų prasmei priešingas turinys. Šitokio pobūdžio vertybinį abejingumą dabar pratęsia vartotojiškai sąmonei būdingas pragmatizmas, ribų nejaučiantis liberalizmas, postmoderniosios kultūros propaguojamas reliatyvizmas, kai tarpsta kultūrinis skepticizmas ir nihilizmas. Su sovietmečiu vykdytu nutautinimu, pridengtu internacionalizmo šūkiais, dabar susišaukia drauge su europinio ir globaliojo atvirumo plėtra ateinantis kosmopolitizmas, nuvertinantis tai, kas lokalu, individualu ir savita.

Pilietinio sąmoningumo brendimui ir ugdymui, be kitų aplinkybių, itin svarbus yra deramas valstybinių ir savivaldos įstaigų darbas, tą darbą atliekančių asmenų dalykinė ir moralinė kompetencija. Tie asmenys – tai aukštesnio ir žemesnio rango valdininkai, o šiame socialiniame sluoksnyje, kaip žinoma, gan stipriai pasireiškia nomenklatūrinės kilmės biurokratiniai įpročiai. Visa tai nepalankiai veikia pilietinę sąmonę, skatina pagrįstą ir nepagrįstą valstybės institucijų kritiką, kuri neretai sutampa su išankstiniu, iš praeities paveldėtu neigiamu požiūriu į valdžią.

Apžvelgiant padėtį platesniu mastu, galima sakyti, kad mūsų tautos dabartį ir artimąją ateitį kaip dvi pamatinės aplinkybės lemia totalitarinės praeities ir globaliojo atvirumo iššūkių sandūra. Tai sukuria iš tiesų nepaprastai sudėtingą, istorijoje neturinčią precedentų situaciją, kurios raida ne tik labai sunkiai prognozuojama, bet ir tapačiai konceptualiai reflektuojama. Dabartinę padėtį dar labiau apsunkina visą pasaulį apėmusi ekonominė krizė.

Perspektyvos neapibrėžtumas ir neprognozuojamumas būdingas visai pokomunistinei Europai. Šio regiono tautos pasižymi savita, skirtinga nuo vakarietiškosios, socialine ir moraline patirtimi, tačiau nepastebima, kad pastarosios pagrindu būtų plėtojama praeitį vertinanti, dabartį apibūdinanti ir ateitį konstruojanti refleksija, tokia, kuri savo ruožtu praplėstų, koreguotų ir bendrąją europinės integracijos perspektyvos sampratą. Tokios refleksijos buvo tikimasi ir laukiama nuo pat europinės integracijos, apimančios ir pokomunistines šalis, pradžios. Lūkesčiai nėra išblėsę iki šiol, nors gal daugiau tik „naujosios Europos“ šalių inteligentų sluoksniuose, manant, kad reikšmingas, jei ne svarbiausias, bendros europietiškosios savimonės atsinaujinimo šaltinis turėtų būti Vidurio ir Rytų Europos tautose išsilaikiusios tradicinės moralinės ir religinės vertybės. Jos buvo nepamainoma moralinė atrama komunistinės diktatūros metais, padėjo žmonėms neprarasti asmeninio orumo ir tautinio savitumo, tad ar negalėtų teikti dvasinės atgaivos paskatų sumaterialėjusioms, idėjinių orientyrų stokojančioms Vakarų visuomenėms?

Bent iki šiol jokie požymiai nerodo tokio pobūdžio atsinaujinimo. Matome priešingą vaizdą – lemiamu europiečius „vienijančiu“ veiksniu tapo materialinės gerovės siekis. Rytinės šalys, palyginti su vakarinėmis kaimynėmis, pasižymi žemesniu pragyvenimo lygiu, jų gyventojai jaučia labai stiprią vakarietiškos gerovės įvaizdžio trauką, savo vidaus gyvenimą daug kur keičia pagal vakariečių siūlomus modelius. Vakariečiai daugelyje sričių atsiduria darbdavių, „mokytojų“, rytiečiai – samdinių, „mokinių“ vaidmenyse.

Reikia pastebėti, kad tokie dvasiniai dariniai, kaip atskiros tautos, juo labiau viso regiono tapatumo savivoką išreiškiančios idėjos neatsiranda savaime, o yra sukuriamos ir „įnešamos“ į viešąją idėjų apyvartą. Tai filosofų, rašytojų, istorikų, mažiau politikų uždavinys. Tokia idėjinė kūryba yra neatsiejama ir gyvybiškai svarbi tautinio tapatumo tęstinumo ir savikūros dalis. Tęstinumas slopsta ir krinka, jeigu pristinga idėjinių gairių bei paskatų. Deja, pasidairę po „naujosios Europos“ tautų ideologinius akiračius, tokių gairių nepastebime. Nesimato jų ir Lietuvos visuomenės vertybių akiratyje.

Kai stokojame tautą telkiančios, perspektyvą nušviečiančios idėjos, yra pasmerkti nesėkmei bandymai už nemažus pinigus sukurti patrauklų Lietuvos valstybės įvaizdį. Nesėkmę lemia ir pretendentų į įvaizdžio kūrėjus komerciniai interesai bei nesutarimai. Net ir sėkmės atveju toks įvaizdis vargu ar galėtų būti tautą telkiančios idėjos pakaitalas, nes skiriamas daugiau išoriniam vartojimui, nors kaip toks yra neabejotinai reikalingas. Tačiau į perspektyvą vedanti idėja yra kaip tik visuomenės vidaus dvasinio gyvenimo reikmė. Prieškario nepriklausomoje Lietuvoje tai buvo prisikėlusios ir valstybę atkūrusios tautos idėja, siejusi piliečius į plačią bendruomenę ir pakelianti virš pavienių faktų nedarnos.

Tuo tarpu dabar daugybė reiškinių rodo, kad tautos dvasinė būklė yra prasta. Žmonės nemoka būti laimingi, pasitenkinimo, džiaugsmo, laimės būsenos tarsi išnyko iš tautiečių pasaulėjautos. Nors, girdint kasdien skambančią vartojimo, pramogų, grožio reklamą, atrodo, turėtų būti kaip tik priešingai. „Žiniasklaida, per visus savo šou žalodama ir pažeisdama žmogaus orumą, ugdo hedonistinį, kosmopolitinį žmogaus tipą.“[677] Pasitvirtina iš senų laikų atėjusi išmintis – vien hedonistiniams poreikiams tarnaujančios medžiaginės gėrybės laimės neatneša.

[677] Tamošaitis, R. Šiandieninė Lietuva: viltys ir realybė. *Literatūra ir menas*, 2006 m. kovo 10 d.

Viena iš visuomenės dvasinio sąstingio apraiškų, kartu ir priežasčių, slopinančių žmonių pilietinį sąmonėjimą, reikia laikyti nuo pat pirmųjų Nepriklausomybės dienų viešojoje erdvėje įsivyravusį negatyvizmą bei nihilizmą, kartais virstantį atvira tautine pilietine savinieka.

Kad esama daugybės realių, negatyvias nuotaikas maitinančių dalykų, matosi ir plika akimi – tai objektyvūs sunkumai ir prieštaros, – o tai yra pagrįstos kritinės refleksijos objektas. Demokratinėje visuomenėje tai savaime suprantama. Tačiau nihilizmas – tai užslėptas vertybinių gyvenimo pamatų griovimas, netiesioginis jų neigimas tylint, kai reikia atvirai ir garsiai apie juos kalbėti. Svarbiausia, kad nihilistinės kritikos lauke atsiduria jau ne konkrečių faktų, bet vertybių sričiai priklausantys tautiškumo, moralės, teisės, religijos aspektai, įprasminantys individų gyvenimą, visuomenės ir valstybės pamatus. Neatmestinas ir politiškai motyvuotas, profesionaliai inspiruojamas ir diriguojamas negatyvizmas, ateinantis iš okupacinės praeities. Šiuo metu nihilizmas verbaliniu pavidalu lyg ir sklaidosi, nors gal tik tampa rafinuotesnis, pereina į konkrečių veiksmų, tokių kaip korupcija, sritį.

Reikšminga tautos savimonės turinio dalis yra istorinės atminties matmuo, jungiantis į nuoseklią interpretacinę seką dabartį, artimąją bei tolimąją praeitį, kita vertus, įrašantis mūsų valstybės istoriją į pasaulinės istorijos kontekstą. Kultūrinis atvirumas teikia nemažai dar neišnaudotų Lietuvos istorijos interpretacijos galimybių. Tačiau, kaip rašo politikos istorikas Hektoras Vitkus, „Lietuvoje dar neprigijo idėja, kad būtina kurti tokį lietuvių istorijos atminimo modelį, kuris padėtų įsitvirtinti globalizuotos istorinės savimonės schemoje, o ne galynėtųsi su ja.“[678]

Istorinės atminties puoselėjimas yra vienas iš svarbiausių pilietiškumo ir patriotizmo ugdymo būdų, o negatyvizmas, palietęs dalį Lietuvos istorijos tyrinėjimams skirtų darbų, daro priešingą poveikį. Daug tiesos teiginyje, jog kas aiškina praeitį, tas prižiūri ir praeities poveikį dabarčiai. Tuo tarpu, kaip teigia poetas ir filosofas Vytautas Rubavičius, „Tiesos monopolį išlaiko komunistinė nomenklatūra – tai jos atsiminimai nustato sovietmečio vertinimo gaires ir formuoja teigiamą socialinį įvaizdį.“[679]

Nihilistiniai akcentai, raiškūs praeities vertinimuose, pilietiškumo brandos požiūriu yra ne mažiau žalingi, kaip ir pesimistiniai ateities pranašavimai.

---

[678] Vitkus, H. Istorijos atminimas ir istorinė savimonė Lietuvoje. *Kultūros barai.* 2005/5, p.14.

[679] Rubavičius, V. Nomenklatūrinės atminties diskursas ir tapatumo politika. II. *Kultūros barai.* 2007/10, p. 17.

Apie valstybę

Istorine prasme pagrindinė permaina, atvėrusi kelią jau aptartų perėjimo pozicijų skalei, buvo nepriklausomos valstybės atkūrimas, pratęsęs okupacijos nutrauktą moderniojo Lietuvos valstybingumo tradiciją. Pokyčių negrįžtamumą šiuo požiūriu patvirtina Lietuvos valstybės diplomatinis pripažinimas, narystė Europos Sąjungoje ir NATO, lietuvių karių dalyvavimas tarptautinėse šios organizacijos misijose. Tai aiški riba, rodanti, kad užsienio politikoje, įskaitant išorinį saugumą, postkomunizmo laikotarpis jau baigėsi ir prasidėjo adaptacijos Vakarų politiniame kultūriniame areale etapas. Tai daro poveikio ir lietuvių tautinei savivokai, Lietuvos kaip valstybės vardas išėjo į platųjį pasaulį, paskui diplomatus eina mūsų verslininkai, menininkai, sportininkai ir, deja, tūkstančiai emigrantų.

Narystė Europos Sąjungoje ne vienu atžvilgiu keičia valstybės išorės ir vidaus padėtį: atsiveria galimybės įvairias gyvenimo sritis tvarkyti pagal nusistovėjusias ir veiksmingesnes europines normas, kai kuriuos įstatymus derinti su Europos Sąjungos įstatymais, ruoštis nacionalinę valiutą keisti ar kol kas apie tai tik galvoti į ES piniginį vienetą. Globaliosios sąveikos bei kiti veiksniai lemia, kad daugėja sričių, kuriose jau ne individualios valstybės, bet įtakingi tarptautiniai politiniai ir finansiniai subjektai yra pagrindiniai sprendimų autoriai. Akivaizdus tautinės valstybės silpnėjimo aspektas yra ir tai, kad keičiasi buvusi jos gynybinė funkcija. Nacionalinį saugumą dabar užtikrina ne tiek pačios valstybės atitinkamas pasirengimas, kiek narystė tarptautinėse saugumo organizacijose (NATO).

Tenka girdėti ir prognozių, jog sparčiai artėja tautinės valstybės saulėlydis. Tai kelia nerimastingą ir pagrįstą klausimą, ar tautinės valstybės silpimas negresia tautinio tapatumo tęstinumui? Aiškaus atsakymo nėra, vis dėlto neverta pamiršti, jog gyvenimas dažnai ženkliai pakoreguoja, atrodytų, įtikinančiais argumentais grindžiamas prognozes. Kol kas niekas negali bent kiek aiškiau pasakyti, kokie tautų valią įkūnijantys politiniai modeliai galėtų pakeisti tautines valstybes. Plačiai žinomas anglų politologas Anthony Smith'as teigia kad tautinė valstybė yra pagrindinė moderniųjų laikų politinė organizacija: tautinė valstybė yra beveik neginčytinas pasaulinės santvarkos pamatas, pagrindinis individualių įsipareigojimų objektas, pagrindinė žmogaus tapatumo nuoroda.[680]

[680] Krakovska, V. Tautos ir sienos: svarstymai apie teritorinį tapatumą. *Kultūros barai.* 2004/3, p. 12.

Kaip visais laikais, taip ir dabar, tautiškumo tęstinumas ir savikūra priklauso ne tiek nuo išorinių, kiek nuo vidinių valstybės ir visuomenės veiksnių. Pilietinei visuomenės integracijai, kaip rašoma politologinėje literatūroje, be kitokių sąlygų, būtinos atitinkamos ūkio ir nuosavybės struktūros. Lietuvoje, vykstant socialinėms permainoms, didžioji dalis ekonomikos atsidūrė asmenų, anksčiau priklausiusių nomenklatūriniams sluoksniams, rankose. Tai sudarė prielaidas formuotis oligarchinei kapitalo, valdžios, iš dalies ir žiniasklaidos, vienybei, monopolijoms. Tai ne tik žlugdo smulkųjį verslą, bet ir trukdo augti vidutiniam sluoksniui, be to, smaugia ir demokratiją, nes stambusis kapitalas siekia diktuoti ir politiniame gyvenime.

Bloga yra tai, kad valstybė pasirodo esanti per silpna priešintis oligarchinei pinigų galios įtakai, ginti piliečius ir gintis pati. Būtina psichologinė demokratinio pilietiškumo, taip pat ir tautinės konsolidacijos, prielaida yra pasitikėjimas valstybės institucijomis, o ypač teismais, policija, bankais, žiniasklaida ir, žinoma, politika. Žmogus turi būti įsitikinęs, kad valstybės, kurios lojalus pilietis jis yra, institucijos jo atžvilgiu taip pat yra lojalios. Tačiau tokio pasitikėjimo kaip tik stokojama. Šitokia padėtis smukdo valstybės prestižą piliečių akyse, klostosi gan prieštaringas piliečių ir valstybės santykis, peraugantis į abipusį tarpusavio svetimumą. Tyrimai rodo, kad vis mažiau piliečių savo valstybę laiko vertybe, save su ja tapatina.

Kai tokia vidinė valstybės būklė, priešinimosi oligarchiniam monopolizmui priedermė atitenka visuomenei, o sėkmė daug priklausys nuo to, kaip plėsis ir kokios bus nevalstybinės organizacijos, ar stiprės vietos bendruomenės, kaip gebės telktis pilietiškai orientuota inteligentijos dalis. Oligarchų sluoksniuose, atrodo, tai gerai suprantama, ieškoma subtilesnių būdų slopinti pilietiškumo plėtrą. Nepriklausomos valstybės prestižas kai kieno akyse smunka ne tik dėl nusivylimo demokratiškai renkamais politikais, bet ir dėl menko politinio išprusimo, negebėjimo gimtąją šalį kaip Tėvynę skirti nuo valstybės, o šią nuo esamosios politinės valdžios.

Aptariant šiuos dalykus, derėtų žinoti, kad nepasitikėjimas politika ir politikais šiandien yra būdingas visoms šalims, tiek Europos rytuose, tiek ir vakaruose, nors ir skirtingu mastu. Plačiai žinomas prancūzų politikos filosofas Pierre Manent'as teigia: „Piliečiai sutartinai skundžiasi savo atstovais ir apskritai politine klase. Ir kuo labiau ši stengiasi, kad parodytų piliečiams savo artumą, supratimą ir užuojautą, tuo griežčiau šie ją kritikuoja."[681]

[681] Manent, P. *Demokratija be tautų*. Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 43.

Tad padėtį Lietuvoje galime vertinti bent jau vidutiniškai. Pagrįsta valdžios kritika turi daugiau pilietiškumo dvasios negu pasyvus susitaikymas. Nereikėtų pamiršti ir to, kad mūsų tauta pasižymi gebėjimu atsigauti ir kilti net tuomet, kai politinėje padangėje, atrodo, nesimato pragiedrulių.